

Subsydiarność w polityce ekologicznej Unii Europejskiej

Subsidiarity in EU Environmental Policy

Barbara Hartman

Ul. Skarżyńskiego 4/9, 31-866 Kraków
e-mail: lornetka@tlen.pl

Streszczenie

Idea subsydiarności w prawodawstwie UE odgrywa podstawową rolę i obowiązuje wszystkich członków. Artykuł przedstawia realizację tej zasady we Wspólnocie na poziomie decyzyjnym i działalności gospodarczej.

Słowa kluczowe: zasada pomocniczości, rozwój zrównoważony, programy ekologiczne UE, odpowiedzialność

Abstract

Idea of subsidiarity has a constitutional aspect in an UE legislation. The paper presents realization of this idea in Community's environmental enterprises and decisions.

Key words: subsidiarity principle, Sustainable development, UE ecological projects, responsibility

Wstęp

W czasie tworzenia się Wspólnoty Europejskiej uznano, że ochrona środowiska naturalnego nie powinna podlegać dyskusjom politycznym ani światopoglądowym. Przyjęto, że różnorodne, naturalne warunki środowiskowe z natury swej ograniczają efektywność działań poszczególnych państw, będących członkami Wspólnoty Europejskiej. Brak zapisów prawnych dotyczących podziału zadań proekologicznych w pierwszych aktach Wspólnoty Europejskiej torował drogę dla realizacji idei subsydiarności. Poszczególne państwa członkowskie zaczęły oddawać część swych, wcześniej wyłącznych kompetencji, Wspólnocie Europejskiej. Ochrona środowiska wykazuje charakter transgraniczny. Zanieczyszczenia powietrza czy ochrona wód dotyczą poziomu ponadnarodowego i ponadpaństwowego. Znalazło to wyraz w przekonaniach obywateli państw Unii, gdzie około 67% mieszkańców opowiedziało się w badaniach za racją podejmowania decyzji dotyczących środowiska naturalnego przez Wspólnotę¹.

Ogólne założenia subsydiarności w ochronie środowiska WE

W czasie krystalizowania się polityki dotyczącej ochrony środowiska naturalnego we Wspólnocie Europejskiej zagadnienie to zaczęło powoli nabierać dużego znaczenia międzynarodowego i tematycznego. Z czasem także coraz częściej przywoływano ideę subsydiarności. Prawna ochrona środowiska naturalnego zaczyna się od 1973 roku, kiedy zwrócono uwagę na przestrzeganie we Wspólnocie Europejskiej następujących zasad: prewencji, odpowiedniego poziomu podejmowania decyzji (decyzja regionalna, narodowa, Wspólnotowa) w zależności od strefy geograficznej i poziomu zanieczyszczeń, a także na regułę „zanieczyszczający płaci”. W I i II Programie Działania na lata 1973-1981 ustalono w tym zakresie, że czynności, których skuteczność byłaby największa na poziomie ponadnarodowym powinny być podejmowane przez Wspólnotę Europejską. Państwa członkowskie zaś nie powinny bez konsultacji z innymi państwami podejmować i wdrażać działań

¹ Eurobarometr 40, 1994 (extract), na podst. K.-D. Burchar, *European Integration. The Origins and Growth of*

the European Union, Luxemburg 1995, s. 29, za: Z. Zgud, *Zasada subsydiarności w prawie europejskim*, Kraków 1999, s. 32.

na rzecz ochrony środowiska². W IV i V Programie na lata 1987-1997 pojawia się już podkreślenie znaczenia zasady subsydiarności. Jest w nich mowa o przesunięciu odpowiedzialności z władz na różne grupy społeczeństwa. Przez następne lata uchwalono inne apele, rozporządzenia i dyrektywy ekologiczne, jak na przykład normy hałasu, dotyczące ochrony zasobów naturalnych czy bioróżnorodności. Zasada subsydiarności zaczynała stanowić pewną więź pomiędzy ponadnarodową administracją Wspólnoty a administracją państw członkowskich oraz organizacjami pozarządowymi.³ Z czasem będzie można wyraźniej obserwować realizowanie się idei pomocniczości w społeczeństwie obywatelskim zjednoczonej Europy w aspekcie jego działań na rzecz ochrony środowiska naturalnego. Należy zauważyć, że kwestia ochrony środowiska naturalnego może stanowić szerokie pole do konfliktów w opiniach na ten temat, kryteriach ocen czy zwykłych starciach pomiędzy grupami interesów. Programy proekologiczne Unii Europejskiej przewidują wobec łamiących prawo ochrony środowiska zastosowanie instrumentów ekonomicznych czy prawnych.

Ważnym momentem z dziedziny ekologicznej w tworzeniu się obrazu politycznego i struktury kompetencji jednoczącej się Europy był Jednolity Akt Europejski a później Traktat z Maastricht. Jednolity Akt Europejski (jako uzupełnienie i modyfikacja Traktatów Rzymskich) stanowi w art.130 ust.1, że:

Działania Wspólnoty w dziedzinie środowiska (pkt. 1) mają następujące cele;

- zachowanie, ochrona i poprawa jakości środowiska naturalnego,
- przyczynianie się do ochrony zdrowia ludzkiego,
- zapewnianie ostrożnego i racjonalnego wykorzystywania zasobów naturalnych.

Punkt 2 mówi, że: „działania Wspólnoty w dziedzinie środowiska naturalnego opierają się na zapobieganiu, a (...) wymagania dotyczące ochrony środowiska naturalnego stanowią składnik innych polityk Wspólnoty”.

Dalej JAE mówi, że: „Wspólnota podejmuje działania dotyczące środowiska naturalnego w zakresie, w jakim cele określone w ust.1 mogą zostać lepiej osiągnięte na poziomie Wspólnoty niż na poziomie krajowym.”⁴

Na postawie powyższego stwierdzenia z JAE można przyjąć, że idea pomocniczości znalazła w nim miejsce jeszcze zanim została wyraźnie sformułowana w zapisie Traktatu z Maastricht. Widać

to poprzez uznanie racji dla pewnych działań o większej skuteczności podjętych na poziomie ponadnarodowym, niż w obrębie jednego państwa. Środki na rzecz ochrony środowiska podjęte przez UE mogą niejednokrotnie wykazywać więcej zalet ekonomicznych i energooszczędnych (*de facto* chroniących środowisko naturalne), niż kroki podjęte przez każde państwo członkowskie z osobna.

Szczegółowy obraz subsydiarności w polityce ekologicznej UE

Porozumienie z Maastricht odegrało dużą rolę w realizowaniu polityki ekologicznej Unii. Odtąd jej polityka gospodarcza ma zawierać komponenty ekologiczne. Problem ochrony środowiska naturalnego przybiera kształt wspólnej polityki ekologicznej Unii Europejskiej. Traktat z Maastricht stanowi, że ochrona środowiska zaliczana jest do podstawowych zadań i celów UE. W treści Traktatu odnajdujemy dużo miejsca poświęconego problemowi ochrony środowiska naturalnego (art. 130). Charakterystyczne jest tam zwrócenie uwagi na stan środowiska w całym świecie, także poza granicami Unii Europejskiej.

Traktat z Maastricht *explicite* wyraża zasadę pomocniczości i podnosi jej rangę do zasady prawnej.

W Preambule do Traktatu czytamy, że: „Sygnatariusze (...) gotowi kontynuować proces tworzenia coraz ściślejszego związku pomiędzy narodami, w którym decyzje podejmowane są na szczeblu jak najbliższym obywatelowi, zgodnie z zasadą subsydiarności (...) postanowili ustanowić Unię Europejską.”

Artykuł 3b⁵ wyraża ją następująco: „wspólnota działa w ramach uprawnień przyznanych jej niniejszym Traktatem i celów w nim wyznaczonych. W zakresie, który nie podlega jej wyłącznej kompetencji, Wspólnota podejmuje działania, zgodnie z zasadą subsydiarności, tylko wówczas i tylko w takim zakresie, w jakim cele proponowanych działań nie mogą być zrealizowane w sposób wystarczający przez państwa członkowskie, natomiast, z uwagi na skalę lub skutki proponowanych działań, mogą zostać lepiej zrealizowane przez Wspólnotę. Żadne działanie Wspólnoty nie wykracza poza to, co jest konieczne do osiągnięcia celów określonych w niniejszym Traktacie”.

Prawny obraz Wspólnoty Europejskiej dotyczący ochrony środowiska zawiera przywołanie zasady subsydiarności w V Programie działań przyjętym na mocy uchwały⁶ z 1993 roku. Podkreślono w nim, że jego efektywna realizacja wymaga zapewnienia odpowiedniego przepływu informacji po-

² H. Machińska, Zasada subsydiarności w polityce ekologicznej Wspólnoty Europejskiej, w: red. D. Milczarek, *Subsidiarność*, Centrum Europejskie Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1998, s. 224.

³ Tamże, s. 225.

⁴ Jednolity Akt Europejski, http://eur_lex.europa.eu/pl/treaties/dat/11986U/wor (1.01.2008).

⁵ Traktat z Maastricht, <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html#0001000001> (1.01.08).

⁶ Dziennik Urzędowy UE, C 138, 17.05.1993.

między szeroko rozumianymi sektorami oraz uczestnikami procesu produkcji i wymiany⁷. Piąty Program działań jako jedna z form realizacji Traktatu o Unii Europejskiej odwołuje się też do pojęcia *sustainability* dotyczącego dalszego rozwoju państw będących członkami Unii Europejskiej. Piąty Program działań na rzecz środowiska akcentuje potrzebę decentralizacji decyzji dotyczących środowiska i ważność współuczestnictwa w nich obywateli Unii. Podnosi rangę decyzji i kompetencji rządów narodowych i władz lokalnych. Zasada subsydiarności jest w nim więc wyrażana poprzez przeniesienie kompetencji i decyzji jak najbliższej obywatela, a także jest ujmowana w aspekcie dzielonej odpowiedzialności.

Głównym centrum informacji o stanie środowiska naturalnego w Unii Europejskiej jest Europejska Agencja Ochrony Środowiska (EEA)⁸ powstała w 1990 roku. Drugim istotnym centrum jest Europejska Sieć Informacji i Obserwacji Środowiska (EION)⁹. Istnieje także zajmująca się tym problemem Komisja Środowiska, Zdrowia Publicznego i Ochrony Konsumentów, której powstanie zainicjowano w 1973 roku. W obszarze działań tych struktur, oprócz diagnozy środowiska naturalnego i zbierania informacji o nim, jest tworzenie finansowego i instytucjonalnego wsparcia dla inicjatyw i programów ekologicznych pośród państw Unii.

O wyraźnej obecności zasady subsydiarności w polityce ekologicznej Unii Europejskiej można mówić na podstawie niedawnych umów czy dyrektyw wybranych instytucji Unijnych. Jedną z nich jest Rada Unii Europejskiej. Zachęca ona do rewizji i przemysłów dotyczących planu zarządzania środowiskiem miast i ich rozwoju w świetle zasady subsydiarności zarówno na poziomie ponadnarodowym jak i poszczególnych państw członkowskich. Rada na posiedzeniu w dniu 14.10 2004 roku¹⁰ dotyczącym dalszej strategii rozwoju środowisk miejskich uznała, że działania w kierunku dalszego rozwoju miast powinny, pośród innych rzeczy, mieć na uwadze wkład do redukcji zanieczyszczenia powietrza, poziomu hałasu i postuluje, aby przy konstruowaniu dalszej strategii rozwoju miast mieć na względzie:

- zasadę subsydiarności utrzymującą w równowadze działania i zamierzenia podjęte przez Wspólnotę Europejską, poszczególne państwa członkowskie, władze regionalne i lokalne,
- kontynuację i ważność zasady zrównoważonego rozwoju, która przyczynia się do podnosze-

nia standardów rozwoju miast Unii Europejskiej.

W powyższych postulatach Rady Unii Europejskiej występują jednocześnie pojęcia *subsidiarity* i *sustainability*, co świadczy o wzajemnym uzupełnianiu się ich treści.

Inną instytucją Unii Europejskiej przywołującą zasadę subsydiarności w swej opinii w sprawie strategii tematycznej na rzecz środowiska miejskiego jest Komitet Regionów. Mając na uwadze (...), że około 80 % obywateli Unii Europejskiej zamieszkuje w miastach, gdzie występują poważne problemy w dziedzinie środowiska Komitet postuluje o rozwinięcie długotrwałej strategii poprawienia sytuacji ekologicznej miast, która powinna być zgodna z zasadą subsydiarności i (...) przebiegać w świetle koncepcji zrównoważonego rozwoju. Zasada subsydiarności, zgodnie z opinią Komitetu Regionów, umieszcza główny ciężar odpowiedzialności za określenie potrzebnych środków działania na władzy lokalnej. Komitet uważa za ważne, by nowe instrumenty tworzone przez UE (w szczególności dotyczące zrównoważonego budownictwa i zrównoważonego planu transportu w miastach Unii Europejskiej) uwzględniały już istniejące doświadczenia i by nadal wspierały władze lokalne zgodnie z zasadą subsydiarności. „Zrównoważony plan transportu miejskiego musi opierać się na kompleksowym podejściu, spójnym z polityką społeczną, polityką dotyczącą ochrony środowiska i polityką gospodarczą na szczeblu lokalnym i regionalnym. Szczebel regionalny i lokalny stanowią najważniejszy poziom dla rozwoju zrównoważonego miast i obszarów miejskich oraz koordynacji zagadnień i uczestników przy holistycznym podejściu.”¹¹ Stwierdzenie to obrazuje związek subsydiarności i zrównoważonego rozwoju w aspekcie rozwoju strategii na rzecz środowiska miast Unii Europejskiej podjętej w ostatnich latach.

W związku z postępem urbanizacji w UE i rozwojem przestrzennym miast warto zwrócić uwagę na stan środowiska naturalnego w terenach podmiejskich. Egzemplifikację dla problemu subsydiarności w polityce ekologicznej Unii Europejskiej może być opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie działalności rolniczej w strefach podmiejskich¹². EKES jako instytucja zainteresowana działaniami na rzecz zrównoważonego rozwoju ekologicznego, społecznego i gospodarczego obszarów rolnych w państwach Unii Europejskiej chce zwrócić uwagę, że funkcja społeczna i ekologiczna obszarów podmiejskich jest bardzo ważna z takiego powodu, że grunty rolne stref podmiejskich odgrywają rolę zielonych płuc dla wielkich aglomeracji. Wpływają one także na kształtowanie krajobrazu podmiejskiego i

⁷ A. Nowak, Prawna ochrona środowiska naturalnego w Unii Europejskiej jako płaszczyzna wzajemnej stymulacji przedsiębiorstw i instytucji prawotwórczych, w: *Studia Europejskie* 4/1998, s. 40.

⁸ Por. EEA, <http://www.eea.europa.eu/> (1.01.08).

⁹ Por. EION, <http://www.eion.com> (1.01.08).

¹⁰ Por. http://ue.eu.int/ueDocs/cms_Data/docs/press-data/en/envir/82253.pdf (1.01.08).

¹¹ *Dziennik Urzędowy UE* 2005/ C43/09, s. 3.

¹² <http://www.ine-isd.org.pl/ekes/opinia13.htm> (1.01.08).

w ogólności przestrzennego. Metropolizacja przestrzeni zakłada też ich funkcję gospodarczą.

Jednym z głównych celów EKES-u jest wytworzenie i popieranie mechanizmów poprawy świadomości społecznej dotyczącej zrozumienia specyfiki terenów podmiejskich.

EKES uważa, że: „konieczne jest upowszechnianie w społeczeństwie świadomości, że ziemia stanowi wyczerpywalny zasób naturalny i że stanowi wspólne dziedzictwo, które raz zniszczone odtworzyć się nie da.”

Innym ważnym celem działalności EKES-u jest ochrona obszarów podmiejskich przed urbanizacją poprzez planowanie i gospodarkę przestrzenną oraz inicjatywy samorządowe, które powinny być realizowane dzięki „wspieraniu lub stymulowaniu inicjatyw samorządów lokalnych poprzez umacnianie zasady subsydiarności (odpowiedzialności administracji i polityków szczebla lokalnego) w gminnej gospodarce przestrzennej, prowadzonej jednak zawsze w oparciu o kryteria ustalane na szczeblu ponad gminnym i oparte na współpracy między gminami oraz na więziach terytorialnych”¹³. Istotnym jest tu dla nas stanowisko Europejskiego Komitetu Społeczno-Ekonomicznego mówiące, że: „w gospodarowaniu podmiejskimi obszarami rolnymi zasada subsydiarności stanowi kluczowy czynnik porozumienia administracji i sektora produkcji rolnej na gruncie zachowania i rozwoju przestrzeni rolnictwa podmiejskiego. Chodzi tu w istocie o porozumienie między administracją publiczną a rolnikami na rzecz kształtowania zrównoważonego rozwoju rolnictwa.”¹⁴

Model zarządzania środowiskiem podmiejskim powinien być oparty, według EKES-u, na dobrze rozwiniętej sieci współpracy między czynnikami publicznymi i prywatnymi biorącymi udział w zarządzaniu, i gospodarowaniu tymi terenami.

Problem ochrony środowiska naturalnego wyraźnie pojawia się także w Traktacie Konstytucyjnym, który należy do jednego z najważniejszych aktów prawnych UE. Choć Traktat ten nie został powszechnie ratyfikowany, to jednak ma on duże znaczenie m.in. ze względu na nadanie ochronie środowiska wysokiej rangi i stawia ten problem jako priorytetowy w dalszym rozwoju państw Unii. Traktat Konstytucyjny poświęca osobne miejsce problemowi ochrony środowiska naturalnego, gdzie stanowi o polityce Unii Europejskiej w tej dziedzinie, która powinna zachowywać i poprawiać jakość środowiska, chronić zdrowie ludzkie, racjonalnie wykorzystywać zasoby naturalne i promować na płaszczyźnie międzynarodowej takie środki, które będą wyraźnie zmierzać do rozwiązywania regionalnych lub światowych problemów środowiska naturalnego¹⁵. Charakterystyczne dla tego traktatu

jest to, że pośród celów Unii wymienia się tam dążenie do umacniania „stałego rozwoju Planety, do przestrzegania prawa międzynarodowego, a w szczególności Kart Narodów Zjednoczonych”¹⁶. Zgodnie z tym Traktat stwierdza dalej, że Unia Europejska działa „na rzecz osiągnięcia wysokiego stopnia współpracy w różnych dziedzinach stosunków międzynarodowych w celu wspierania ochrony środowiska naturalnego”.

Bardzo ważnym, ale i przysparzającym trudności zadaniem jest prawidłowy podział kompetencji pomiędzy Unią a państwami członkowskimi¹⁷. „Oddanie tej organizacji zbyt wielu i zbyt szeroki uprawnień mogłoby w niekorzystny sposób odbić się na autonomii poszczególnych państw, ograniczyć swobodę ich działań czy nawet zniechęcić do podejmowania śmiałych, nowatorskich inicjatyw społecznych. Z drugiej strony jednak przesadny lęk przed pozbywaniem się prerogatyw na rzecz Unii, wzbranianie się przed powierzaniem jej przysparzających wielu problemów obowiązków, przekraczających możliwości wykonawcze jednego państwa, mogłoby prowadzić do zahamowania procesu integracji europejskiej”¹⁸.

Traktat Konstytucyjny proponuje podstawowe zasady wytyczania granic kompetencji Unii i jej członków, które powinny mieć przełożenie na prowadzenie poszczególnych dziedzin polityki Unijnej, a w tym polityki ochrony środowiska. W tej sprawie Traktat mówi, że: „zgodnie z zasadą pomocniczości, Unia w dziedzinach, które nie należą do jej wyłącznej kompetencji, podejmuje działania tylko wówczas i tylko w takim zakresie, w jakim cele zamierzonego działania nie mogą zostać osiągnięte w sposób wystarczający przez Państwa Członkowskie, zarówno na poziomie centralnym, jak i regionalnym oraz lokalnym, i jeśli ze względu na rozmiary lub skutki proponowanego działania możliwe jest lepsze jego osiągnięcie na poziomie Unii”¹⁹.

W Traktacie przedstawiono mechanizm monitorowania zasady pomocniczości poprzez określenie roli parlamentów narodowych, Parlamentu Europejskiego i Komisji Europejskiej. Role ich określa dokładnie Protokół (pkt. 4) w sprawie stosowania zasady pomocniczości. Traktat określa też procedurę kontroli (art. I-II) stosowania zasady pomocniczości. Z literatury Traktatu wynika, że Unia dzieli kompetencje z państwami członkowskimi w sprawie ochrony środowiska naturalnego.

Traktat słusznie zalicza ochronę środowiska do kompetencji dzielonych, ponieważ problemy z tym związane wykazują duże zróżnicowanie na całym

¹³ Tamże, s. 4.

¹⁴ Tamże, s. 5.

¹⁵ *Dziennik Urzędowy UE*, C310, 2004, Art.III-233.

¹⁶ *Dziennik Urzędowy UE*, C310, s. 19.

¹⁷ O braku jasnego podziału kompetencji między organami Unii a państwami członkowskimi Unii mówiono na szczycie państw i szefów UE w Laeken w 2001 roku.

¹⁸ M. Waksmańska, *Ochrona środowiska w Traktacie Konstytucyjnym*, w: *Prawo i Środowisko* nr 2/2005, s. 4.

¹⁹ *Traktat Konstytucyjny*, Art. I-II, par. 3.

obszarze Unii Europejskiej. Lokalne zagrożenia z jednego obszaru nie muszą się pokrywać z innym. Podobnie jakość gleby, ochrona wybrzeży, emisja hałasu czy stan biotopów są różne w poszczególnych krajach Unii. Zgodnie z zasadą pomocniczości o tym, co jest najpilniej potrzebne w interesie środowiska naturalnego wiedzą najdokładniej władze lokalne. „Są jednak przypadki wymagające podjęcia działań na szczeblu wyższym – europejskim, gdyż pojedyncze przedsięwzięcia nie przyczynią się do poprawy sytuacji. Tak jest w przypadku wystąpienia katastrof transgranicznych, kiedy konieczne jest podjęcie działań adekwatnych do skali zagrożenia. Przykładem może być legislatywa, której celem jest uregulowanie gospodarki odpadami z przemysłu wydobywczego.”²⁰

W rozważaniach na temat obecności zasady subsydiarności w polityce ekologicznej Unii Europejskiej, a w tym przypadku w przepisach prawa ochrony środowiska Traktatu Konstytucyjnego należy powiedzieć, że problem ochrony środowiska zaliczono do głównych celów Unii. Świadczy o tym sformułowanie go i umieszczenie na samym początku Traktatu w części mówiącej o definicji i głównych celach Unii. Występuje tam też określenie zrównoważonego rozwoju, mówiące o współistnieniu gospodarki, postępu społecznego i działań na rzecz poprawy jakości środowiska naturalnego.

Podsumowanie

Przy rozważaniach tematu obecności zasady subsydiarności w polityce ekologicznej UE należy zwrócić uwagę na różne trudności biorące się m.in. z federacyjnej natury tej instytucji²¹. Tendencja do regionalizacji standardów w UE dotyczy także ochrony środowiska naturalnego. Jeśli dołączy się do tego relatywizm potrzeb, odmienną wrażliwość społeczną i niejedolite struktury administracyjne poszczególnych państw członkowskich, to efektywna współpraca może czasami zależeć od Trybunału Sprawiedliwości.

Zasada subsydiarności jest regulatorem środków, które na poziomie UE powinny być podejmowane tylko wówczas, gdy wykażą wyraźną korzyść w porównaniu do tych użytych przez państwa członkowskie. Zasada subsydiarności ukazuje, że istnieją różnorodne preferencje poszczególnych państw członkowskich i że państwa te dysponują większą informacją o swych środowiskowych (i innych) potrzebach, niż wyższy poziom organizacji.

Można zwrócić uwagę na jeszcze inne trudności w realizacji polityki ekologicznej UE, a mianowicie na istnienie w Unii państw mających bardziej liberalne ustroje niż inne, a co za tym idzie różniące się cele i standardy środowiskowe, i rynkowe. Może to

prowadzić do konfliktów między celami ekologicznymi a ekonomicznymi.

Zasada subsydiarności i zasada rozwoju zrównoważonego niosące ze sobą partnerstwo, dialog, informację i wspólną odpowiedzialność za stan środowiska naturalnego są ze sobą ściśle związane²². Stosuje się je w UE też do rozwiązywania problemów społecznych i gospodarczych, a nie tylko ekologicznych.

Wnioski

1. Przedstawienie realizacji zasady subsydiarności w polityce ekologicznej Unii Europejskiej zostało zobrazowane zapisaniem jej w traktatach i umowach międzynarodowych (Traktat z Maastricht, Traktat Konstytucyjny), a także, w bardziej szczegółowych aspektach, w postaci tematycznych programów i zaleceń specjalistycznych struktur Unijnych (np. Europejski Komitet Społeczno-Ekonomiczny, Komitet Regionów).
2. Działania polityczne Unii Europejskiej na rzecz środowiska naturalnego rozwijają się coraz bardziej intensywnie wraz z ciągłym kształtowaniem się jej struktury organizacyjnej.
3. Unia Europejska poprzez swoje struktury i programy ekologiczne wpływa na poprawę świadomości o stanie środowiska swych obywateli, jak też wychodzi naprzeciw problemom środowiska naturalnego poza obszar swojej europejskiej struktury politycznej.
4. Unia Europejska stawiając za jeden z podstawowych celów ochronę środowiska wiąże jego realizację z przestrzeganiem zasady subsydiarności.
5. Teksty dokumentów unijnych dotyczących realizacji polityki ekologicznej wielokrotnie przywołują zasadę zrównoważonego rozwoju, jako syntezę i współistnienie gospodarki rynkowej, rozwoju społecznego i działań poprawiających stan środowiska naturalnego.

Literatura

1. Jednolity Akt Europejski, Art. 130.
2. Traktat z Maastricht, Art. 3b, 130r.
3. Traktat Ustanawiający Konstytucję dla Europy
4. Dziennik Urzędowy WE 1973 C 112/1.
5. Dziennik Urzędowy WE 17.05.1993, C 138
6. Dziennik Urzędowy UE 2004/ C 310
7. Dziennik Urzędowy UE 2005/ C43/ 09.
8. BAŃKOWICZ M., TKACZYŃSKI J., *Oblicza współczesnego państwa*, Toruń 2003.

²⁰ M. Waksmańska, op. cit., s. 6.

²¹ M. Bańkowicz, J.W. Tkaczyński, *Oblicza współczesnego państwa*, Toruń 2003, rozdz. IV.

²² Szerzej zob.: A. Lisowska, *Zrównoważony rozwój i subsydiarnosc jako podstawowe zasady polityki ochrony środowiska Unii Europejskiej*, w: red. A. Papuziński, *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, Bydgoszcz 2005, cz. III.

9. DELSOL Ch. M., *Zasada pomocniczości*, Kraków-Znak 1995.
10. FRIESEN M., 2003, Subsidiarity and Federalism: An Old Concept with Contemporary Relevance for Political Society, w: *Federal Governance: A Graduate Journal of Theory and Politics*, vol.1-2.
11. JUROS H., Ochrona środowiska naturalnego a redefinicja państwa, w: red. Dylus A., Koczanowski A., *Kościół, kultura, Europa*, Lublin 1994.
12. LISOWSKA A., Zrównoważony rozwój i subsydiarność jako podstawowe zasady polityki ochrony środowiska Unii Europejskiej, w : red. A. Papuziński, *Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka*, Bydgoszcz 2005.
13. MACHIŃSKA H., Zasada subsydiarności w polityce ekologicznej Wspólnoty Europejskiej, w: red. D. Milczarek, *Subsydiarność*, UW, Warszawa 1998.
14. Red. MILCZAREK D., *Subsydiarność*, UW, Warszawa 1998.
15. NOWAK A., 1998, Prawna ochrona środowiska naturalnego w Unii Europejskiej jako płaszczyzna wzajemnej stymulacji przedsiębiorstw i instytucji prawotwórczych, w: *Studia Europejskie* 4/1998.
16. WAKSMAŃSKA M., 2005, Ochrona środowiska w Traktacie Konstytucyjnym, w: *Prawo i Środowisko* 2/ 2005.
17. ZGUD Z., *Zasada subsydiarności w prawie europejskim*, Kraków 1999.